

KAMRAN İMANOV

**QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRS
(QMMİ)
ANLAYIŞI VƏ ONUN
İSTİFADƏSİ**

Bakı – 2023

Kamran İmanov,

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin
İdarə Heyətinin sədri.

**Qeyri-maddi mədəni irs (QMMİ) anlayışı və onun istifadəsi.
Bakı, 2023.**

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun 28 fevral 2023-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində “Qeyri-maddi mədəni irs haqqında” Qanun layihəsinin müzakirəsinə aid “**Qeyri-maddi mədəni irs (QMMİ) anlayışı və onun istifadəsi**” adlı təqdimatı (prezentasiyası) əsasında hazırlanmışdır.

© **Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi,
2023**

Mündəricat

I.	Qeyri-maddi mədəni irs, ənənəvi mədəni nümunələr və ənənəvi biliklər	5
II.	UNESCO-nun Konvensiyası mətnində “qorunma” termininin işlənməsi haqqında ...	17
III.	İctimai varidat	27
IV	TKE və TK hüquqi (əqli mülkiyyət kimi) qorunmasına dair mexanizmlər	31

I. Qeyri-maddi mədəni irs, ənənəvi mədəni nümunələr və ənənəvi biliklər

1. Giriş

Hörmətli yığıncaq iştirakçıları!

Ənənələr bizi beşikdən başlayaraq son mənzilə qədər müşayiət edir.

Qeyri-maddi mədəni irsimizdə, folklor nümunələrində və ənənəvi biliklərimizdə və bütövlükdə adət mərasimlərimizdə öz əksini tapmış zəngin mədəni ənənələrimizə qocalma təhlükəsi yoxdur, çünki bu daim inkişafda olan və nəşildən nəslə ötürülən canlı ənənədir. Çünki bu keçmişimizin elə bir təzahürüdür ki, hansı ki, onsuz bu günün gələcəyi də yoxdur. Çünki günümüzün ənənəsi keçmişimizin tərəqqisidir, necə ki, bugünkü tərəqqi sabahın ənənəsinə çevriləcək.

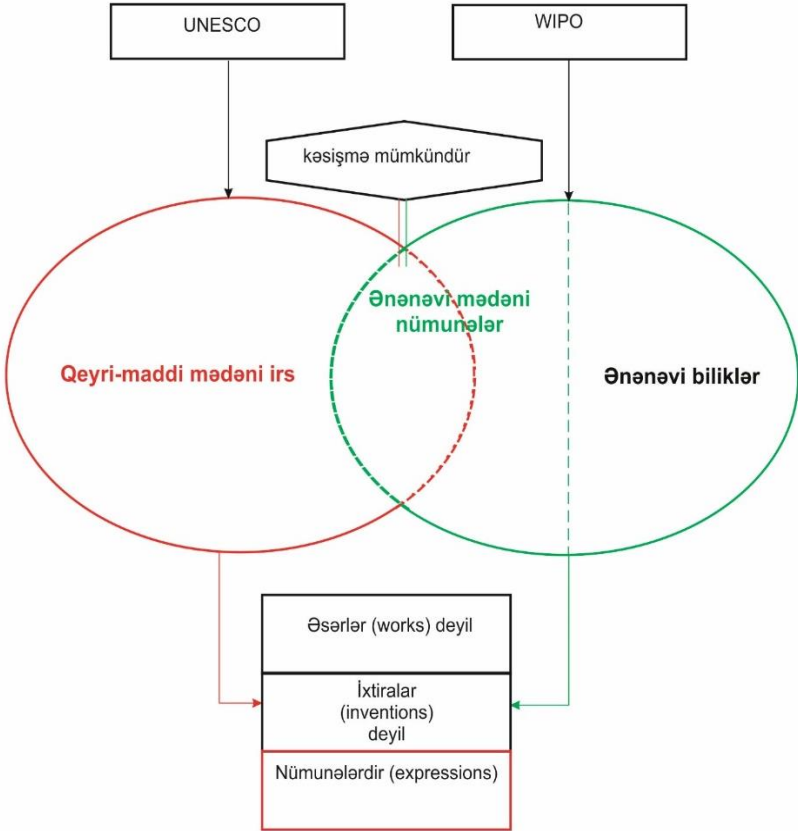
Liberalizmin klassiki Fridrix fon Xayekin göstərdiyi kimi, ənənələr iqlim, bitki örtüyü, faydalı qazıntılara oxşar təbii yolla müəyyən coğrafi məkanda yaranır, tarixi prosesin gedişi isə onları ən vacib resursa və milli sərvətin hissəsinə çevirir.

Odur ki, son illər zəngin mədəniyyətə malik olan icmalar, xalqlar və ölkələrin hökumətləri yaradıcılığın və yenilikçiliyin ənənəvi formalarının qorunması tələbi ilə çıxış edirlər. Bu isə qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin, ənənəvi mədəni nümunələrin və ənənəvi biliklərin qorunub saxlanmasına gətirib çıxarır.

Qarşımızda duran məqsəd – bu anlayışları hərtərəfli təhlil edərək, qorunması nə deməkdir – müəyyən edək və istifadəsinə səlis şərait yaradaq.

1.1. Qeyri-maddi mədəni irs nümunələri, ənənəvi mədəni nümunələr (folklor) və ənənəvi biliklər.

Bu nisbətən yeni terminlər BMT-nin 2 ixtisaslaşmış təşkilatları – UNESCO və WIPO tərəfindən ilk verilən və artıq geniş istifadə edilən anlayışlardır.

- Qeyri-maddi mədəni irs müvafiq nümunələrdən ibarətdir və həmin nümunələr məcmusudur. Bu səbəbdən qeyri-maddi mədəni irs və qeyri-maddi mədəni irs nümunələri anlayışlarının tərifinin ayrılıqda deyil, birgə verilməsi məqsədə müvafiqdir.
- Bunların “nümunə” (“expression” – “выражение”) adlandırılması düşünülmüş səbəb daşıyır və “müəllif-hüquq” qanunvericiliyində “əsər” (“work”, “произведение”), “ixtira” (“invention”, “изобретение”) anlayışlarından fərqli olduğunu təsbit edir.
- UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs anlayışının tərifi çox genişdir və bu səbəbdən qeyri-maddi mədəni irs obyektlərinin – nümunələrin tərkibi sahələr üzrə verilir:
 - **dil daxil olmaqla, şifahi ənənələr və ifadələr;**
 - **ifaçılıq sənətləri;**
 - **Sosial təcrübələr, mərasimlər, bayram tədbirləri;**
 - **Təbiətə və kainata aid bilik və təcrübələr;**
 - **Ənənəvi sənətkarlığa aid bilik və təcrübələr.**

1.2. WIPO verdiyi anlayışların tərifi – ənənəvi mədəni nümunələr (folklor nümunələri, TKE) və ənənəvi biliklərdən (TK) ibarətdir.

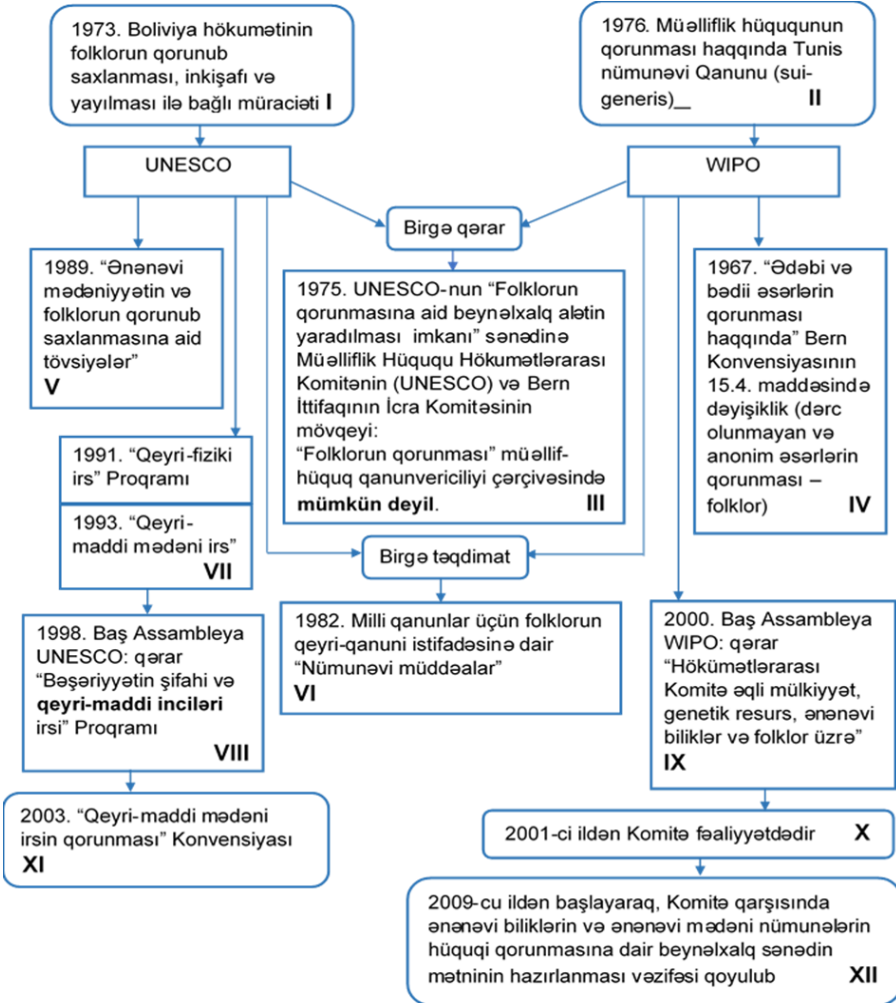
Qrafiki təsvirdən göründüyü kimi, UNESCO-nun və WIPO-nun verdiyi anlayışlar kəşif də bilər. Bunun səbəbi bu təşkilatların qarşısında duran və fərqli olan məqsədməramlardan irəli gəlir (Dediklərimiz az sonra açıqlanacaq).

2. Müzakirə predmeti olan məsələnin tarixinə dair

2.1. Gündəmə gələn məsələ folklorun qorunmasından başlanıb (ötən əsrin 60-70-ci illərinə qədər əksər ölkələrdə folklor ümumi varidat, milli-mədəni sərvət kimi qəbul edilirdi və qanunvericilik aktlarında onun qorunmasına və istifadəsinə dair müddəalar mövcud olmamışdı).

- Folklorun bənzərsiz əhəmiyyəti, onun bünövrəsində duran mədəni adət-ənənələr, ictimai əxlaqın, milli dəyərlərin və xalqın mədəni özünəməxsusluğunun təsbiti, onu “insan ruhunun arxeologiyası” simasında olması qorunmasına gətirib çıxartdı.

2.2. UNESCO və WIPO-nun birgə və ayrılıqda atılan addımları və sənədlərin xronologiyası

3. UNESCO və WIPO-nun işlətdiyi terminlərin yaranması və mənası.

3.1. UNESCO və WIPO 1989-cu ildə birgə verdiyi “Ənənəvi mədəniyyətin və folklorun qorunub saxlanması üçün tövsiyələr” (qıscaca “Tövsiyələr”).

“Cəmiyyətin arzularını, onun mədəni və sosial özünəməxsusluğunu əks etdirən, mədəni cəmiyyətin ənənələrinə əsaslanan və qrup və ayrı-ayrı fərdlər tərəfindən yaradılan şifahi, imitasiya və digər üsullarla ötürülən folklor nümunələrinin və dəyərlərin məcmusu”.

- Bununla yanaşı, “Folklorun formalarına aşağıdakılar daxildir: daşıyıcı kimi dil, ədəbiyyat, musiqi, rəqslər, oyunlar, mifologiya, mərasimlər, adətlər, ənənələr, sənətkarlıq, memarlıq və digər bədii yaradıcılıq növləri”.

Şərh:

a) “Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” Qanununda “folklor” anlayışına daha dəqiq və geniş tərif verilib.

[Əslində “folklor” təriflərin sayı məşhur nağılların variantlarının sayı qədər çoxdur].

b) Tövsiyələrdə verilən tərif WIPO-nun müəyyən etdiyi “ənənəvi mədəni nümunələr” və “ənənəvi biliklər” anlayışlarını təsbit edir və bununla yanaşı, hal-hazırda UNESCO “folklor” termininin əvəzinə “qeyri-maddi mədəni irs” termini işlədir.

3.2. WIPO-nun işlətdiyi “ənənəvi biliklər” anlayışının tərfi:

Ənənəvi biliklər – yerli xalqlar və yerli icmalar tərəfindən yaradılan, saxlanılan və inkişaf etdirilən və onların milli və ya sosial kimliyi ilə əlaqəli olan və (və ya) mədəni irsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan nəsildən nəsilə ardıcıl olub-olmamasından asılı olmayaraq ötürülən bilikdir; kodlaşdırılmış, şifahi və ya başqa formada mövcuddur və dinamik və inkişafda ola bilər və nou-xau, bacarıq, innovasiya, təcrübə, nəzəriyyələr və ya təhsil formasını ala bilər*).

*) Əsas: WIPO. The Protection Of Traditional Knowledge: Draft Articles. October 3, 2016. Annex.P.6.

URL: https://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=353556 (accessed date: 06.06.2019).

3.3. WIPO-nun işlətdiyi “ənənəvi mədəni nümunələr” anlayışının tərfi.

“Ənənəvi mədəni nümunələr: bədii və ədəbi, yaradıcı və digər mədəni nümunənin istənilən formalarıdır, onlar maddi və (və ya) qeyri-maddi və ya onların birləşmələri, məsələn, hərəkətlər, materiallar, musiqi və səs, şifahi və yazılı nümunələr və onların uyğunlaşma variantları, yazılı (kodlaşdırılmış), şifahi və ya başqa formada mövcud ola bilərlər**).

*) Əsas: WIPO. The Protection of Traditional Cultural Expressions: Draft Articles. June 2, 2014. Annex. P. 5.

URL: https://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=276220 (accessed date: 06.06.2019).

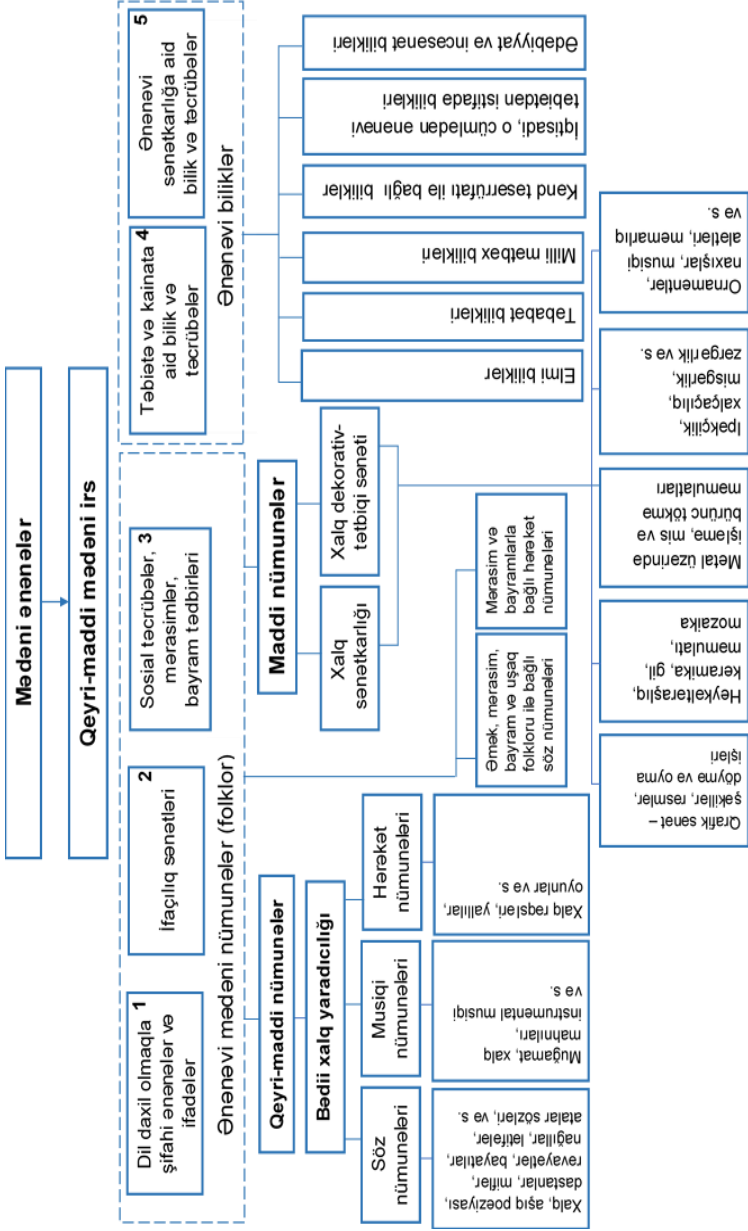
3.4. UNESCO-nun “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında” Konvensiyada təsbit olunmuş qeyri-maddi mədəni irs anlayışının tərfi.

“Qeyri-maddi mədəni irs” icmalar, qruplar və bəzi hallarda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən onların mədəni irsinin bir hissəsi kimi qəbul edilən təcrübələri, təqdimatları, ifadələri, bilik və bacarıqları, eləcə də bunlarla bağlı alətləri, əşyaları, maddi mədəniyyət abidələrini və mədəni məkanları bildirir. Nəsildən-nəslə ötürülən belə qeyri-maddi mədəni irs daim icmalar və qruplar tərəfindən, onları əhatə edən mühitə cavab olaraq, onların təbiətlə və öz tarixləri ilə qarşılıqlı təsirindən asılı olaraq yaradılır və onlarda özünəməxsusluq və irsilik hissi formalaşdırır və bununla da mədəni müxtəlifliyə və insan yaradıcılığına hörmət edilməsinə yardım göstərir”.

“Qeyri-maddi mədəni irs” xüsusilə aşağıdakı sahələrdə aydın şəkildə üzə çıxır:

- (a) qeyri-maddi mədəni irsin daşıyıcısı kimi dil də daxil olmaqla, şifahi ənənələr və ifadələr;
- (b) ifaçılıq sənətləri;
- (c) sosial təcrübələr, mərasimlər, bayram tədbirləri;
- (d) təbiətə və kainata aid bilik və təcrübələr;
- (e) ənənəvi sənətkarlığa aid bilik və təcrübələr”.

3.5. UNESCO-nun qeyri-maddi mədəni irs, WIPO-nun ənənəvi mədəni nümunələr (folklor) və ənənəvi biliklər anlayışların nisbəti

- UNESCO-nun verdiyi Konvensiyada “qeyri-maddi mədəni irs” anlayışının tərfi WIPO-nun “gözü ilə” baxıldığı halda, aydın olur ki, sxemdəki **4 və 5** hissələri **“ənənəvi biliklər”**ə, **1, 2 və 3** hissələri – **“ənənəvi mədəni nümunələr”**ə **oxşar** və müəyyən şərtlər yerinə yetirməklə **uyğunluğu** qəbul etmək olar (Səbəb: “qeyri-maddi mədəni irs” anlayışının kifayət qədər geniş olmasındadır).

- 1989-cu ildə UNESCO və WIPO-nun folklor anlayışına aid tərif və son illər verilən müasir təriflər **varislik** prinsipini güdür.

- WIPO və UNESCO tərəfindən hazırlanan tərəflərin **“ənənəvi biliklər”** münasibətdə **bir neçə üst-üstə düşən meyarları mövcuddur** (məsələn, “mədəni irs ilə bağlılıq” və ya “nəsildən nəslə ötürülmə”).

Lakin digər meyarlar arasındakı fərqlər UNESCO və WIPO tərəfindən qorunan obyektlərin **üst-üstə düşməsi haqqında mülahizə sürməyə imkan vermir.**

- **Fərqlərin səbəbi – iki beynəlxalq strukturların baş məqsəd və məramlarından irəli gəlir.** Belə ki, UNESCO-nun yanaşması kompleks xarakter daşıyır və əsasən qorunan obyektlərin qorunub saxlanmasına, onların həyat qabiliyyətinin təminatına yönəlmiş halda, WIPO-nun yanaşması obyektlərin əqli mülkiyyət olduğuna əsaslanır və bununla onların qeyri-qanuni istifadəsinin qarşısının alınması ölçülərlə səciyyələnir.

- WIPO-nun “ənənəvi mədəni nümunələr” və “ənənəvi biliklər”ə UNESCO-nun Konvensiyasında olan “qeyri-maddi mədəni irs” anlayışlarının ən vacib fərqi ondadır ki, **WIPO bu anlayışları mütəlx olaraq köklü xalq və yerli icmalar ilə bağlayır, halbuki UNESCO “qeyri-maddi mədəni irs” anlayışına daxil olan obyektlərin mənsubiyyəti köklü xalqlar və yerli icmalar ilə bağlamır, hətta icazə də tələb olunmur.**

4. Qeyri-maddi mədəni irs anlayışının tərfi (layihəyə dair təkliflərimiz)

4.1. İki variantda verilə bilər:

Birincisi, “qeyri-maddi mədəni irs nümunələri” və ya “qeyri-maddi mədəni irs” anlayışlarının **birgə tərfi** vasitəsilə:

“Qeyri-maddi mədəni irs nümunələri” və ya qısaca “qeyri-maddi mədəni irs” – Azərbaycan xalqının mədəni ənənələrini təmsil edən, xalqın və onun ayrı-ayrı fərdləri tərəfindən yaradılan, qorunub saxlanılan və mədəni irsin bir hissəsi kimi qəbul edilən, ətraf mühitin təbiət və tarixi ilə qarşılıqlı təsiri nəticəsində daim canlandırılan və nəsildən-nəslə ötürülüb **özünəməxsusluğu və irsiliyi hissini formalaşdır**an adət-ənənələr, təqdimat və ifadə formaları, biliklər və təcrübələr, həmçinin onlarla bağlı olan alətlər, eşyalar, artefaktlar və mədəni məkanlar.

İkincisi, “Qeyri-maddi mədəni irs nümunələri” və “qeyri-maddi mədəni irs” **anlayışlarının ayrılıqda tərfiləri** vasitəsilə:

“**Qeyri-maddi mədəni irs nümunələri**” – Azərbaycan xalqının mədəni ənənələrini təmsil edən, xalqın və onun ayrı-ayrı fərdləri tərəfindən yaradılan, qorunub saxlanılan və mədəni irsin bir hissəsi kimi qəbul edilən, ətraf mühitin təbiət və tarixi ilə qarşılıqlı təsiri nəticəsində daim canlandırılan və nəsildən-nəslə ötürülən nümunələr.

“**Qeyri-maddi mədəni irs**” – Azərbaycan xalqının mənəvi, intellektual və əxlaq-etik dəyərlərini əks edən və cəmiyyətinin mədəni və milli özünəməxsusluğunu və irsiliyini təsvir edən qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinin məcmusu.

4.2.

Şərh.

a) İki verilən tərif variantları Konvensiyada olan məlumatlara **əsaslanır** və Qanun layihəsində mövcud olan “qeyri-maddi mədəni irs” və “qeyri-maddi mədəni irs nümunələri” arasındakı **ziddiyyəti “qaldırır”**.

Sxematik təsvirdən görüldüyü kimi, 1, 2, 3 UNESCO-nun “qeyri-maddi mədəni irsin” tərkibindəki hissələr WIPO-nun “ənənəvi mədəni nümunələrinə” gətirilir.

5 və 6 UNESCO-nun “qeyri-maddi mədəni irs” tərkibindəki hissələr WIPO-nun “ənənəvi biliklərinə” gətirilir.

Bununla belə, UNESCO-nun “qeyri-maddi mədəni irs” anlayışı WIPO-nun “ənənəvi mədəni nümunələr” (folklor) və “ənənəvi biliklər” anlayışlarına tam şəkildə uyğun deyil.

Bunlar Eylərin kəsişən dairələrinə (çevrələrinə) oxşardır: kəsişən hissələrdə yerləşən obyektlər hər iki anlayışlar vasitəsilə tənzimləyə bilər.

II. UNESCO-nun Konvensiyası mətnində “qorunma” termininin işlənməsi haqqında

1. “Qorunma” nə deməkdir?

Konvensiyanın adından başlayaraq, ingilis və fransız dillərindəki mətnlərdə (... for the) “**safeguarding**” və (... pour la “**sauvegarde**”) termini işlədilir və rus dilindəki mətnlərdə “**охрана**”, yəni azərbaycanca “**qorunma**” kimi təqdim edilir. Bu termin müvafiq dillərdə Konvensiya vasitəsilə belə açıqlanır:

“**Safeguarding** means measures aimed at ensuring the viability of the intangible cultural heritage, including the identification, documentation, research, **preservation, protection**, promotion, enhancement, transmission, particularly through formal and non-formal education, as well as the revitalization of the various aspects of such heritage”.

«**Охрана** означает принятие мер с целью обеспечения жизнеспособности нематериального культурного наследия, включая его идентификацию, документирование, исследование, **сохранение, защиту, популяризацию, повышение его роли, его передачу**, главным образом с помощью формального и неформального образования, а также возрождение различных аспектов такого наследия”.

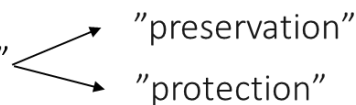
“**Qoruma** identifikasiya, sənədləşdirilmə, tədqiqat, **saxlanma, mühafizə**, yardım edilmə, yaxşılaşdırma, xüsusilə də rəsmi və qeyri-rəsmi təhsil vasitəsilə nəsilənənəsilə ötürülmə daxil olmaqla, qeyri-maddi mədəni irsin yaşamaq qabiliyyətinə təminat verilməsi, eləcə də bu cür irsin müxtəlif aspektlərinin dirçəldilməsi məqsədi güdən tədbirləri bildirir”.

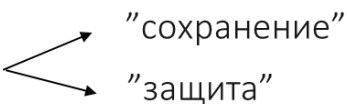
Safeguarding = **identification** + documentation +
+ research + **preservation** + **protection** + promotion +
+ enhancement + transmission

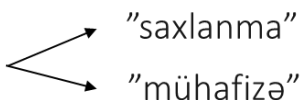
Охрана = идентификация + документирование +
+ исследование + **сохранение** + **защита** +
+ популяризация + повышение роли + передача

Qorunma = identifikasiya (müəyyənətmə) +
sənədləşdirmə + tədqiqat + **saxlanma** + **mühafizə** +
+ yardım edilmə + yaxşılaşdırma + ötürülmə

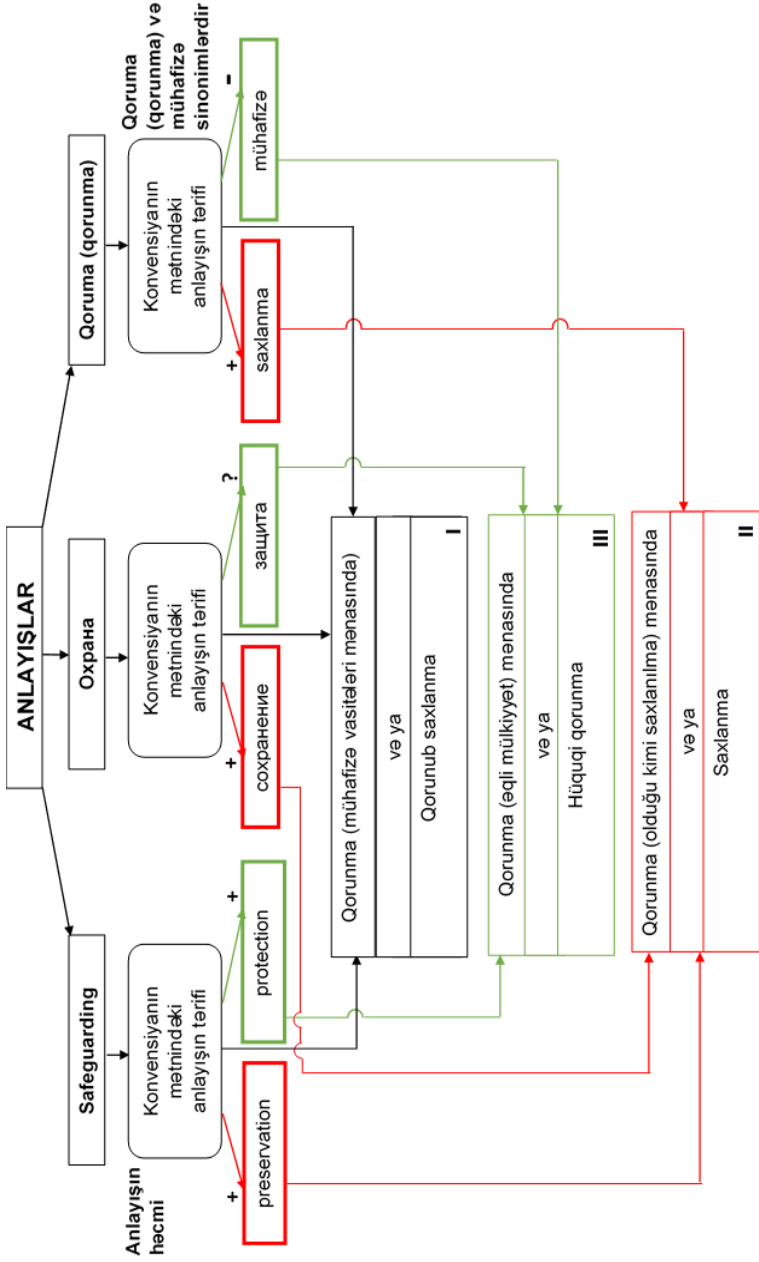
2. Göründüyü kimi, “safeguarding” / “охрана” / “qorunma” 3 dildəki sözlər rəsmi mətnlərdə əlavə anlayışlar, o cümlədən “**preservation**” və “**protection**” / “**сохранение**” və “**защита**”, “**saxlanma**” və “**mühafizə**” terminlərini yaradır.

Belə ki, “safeguarding”

“охрана”

“qorunma”

3. Konvensiyanın mətnindəki anlayışların həcmi əsasında təhlili

Qeydlər:

- İngilis dilindəki Konvensiyanın mətnində **“safeguarding”** sözü **“preservation”** və **“protection”** sözləri ilə müqayisə bir anlayış kimi daha geniş həcmlidir və digər iki sözün mənasını özündə əhatə edir.

- Rus dilindəki Konvensiyanın mətnində **“охрана”** sözü **“сохранение”** sözünün mənasını əhatə edir, lakin **“охрана”** və **“защита”** sözləri arasında **məna nöqteyi-nəzərdən müəyyən problemlər yaranır**. Belə ki, rus ədəbiyyatında linqvist-alimlərin sözlərin həcminə dair yekdil fikri yoxdur. Bir qismi **“охрана”** sözünü ümumi hüquqi rejimin müəyyən edilməsi, **“защита”** sözü altında isə **“hüquqların pozulduğu və ya mübahisə altına qoyulduğu”** halda, onların bərpasına aid ölçü qismində qəbul edir; digərləri – **“защита”** sözünün mənasını **“охрана”** sözündən daha geniş görürlər, ayrı-ayrı alimlər – **“защита”** sözünü – hüququn qoruyucu təsirinin yalnız bir əlaməti (xüsusiyyəti) kimi qəbul edir. Nəhayət, böyük hissə **bu sözləri sinonim hesab edir**. Buna baxmayaraq, Konvensiyanın rus dilli mətnindən **“охрана”** sözü **“защита”** sözü ilə müqayisədə daha geniş məna daşdığıını görürük.

- Azərbaycan dilindəki Konvensiya mətnində **“qorunma”** sözü mənasına görə, **“saxlama”** sözünü əhatə edir, lakin **“mühafizə”** sözü ilə müqayisədə maraqlı vəziyyət yaranır: **“Azərbaycan dilinin sinonimləri – lüğəti”** (İsmayıl Məmmədov, Həsərət Həsənov, Bakı, Yazıçı, 1990-cı il) bu sözləri sinonim kimi təqdim edir. **“Rusca-Azərbaycanca lüğət”** (3 cildde, “Şərq-Qərb”, Bakı, 2005-ci il), **“Azərbaycanca-Rusca lüğət”**, (4 cildde, “Şərq-Qərb”, Bakı, 2006-cı il) **“охрана”** sözü altında **“qoruma / qorunma”** və **“müha-**

fizə” sözlərini; “защита” sözü altında – “müdafiə”, “mühafizə”, “qorunma”.

- Əks tərcümə zamanı **“qoruma” / “qorunma” sözü altında – “охрана”, “предохранение”, “защита”;** “mühafizə” sözü altında isə “охрана”, “защита”; **“müdafiə” sözü altında – “оборона”, “защита”.**

Beləliklə, təqdim olunan materiallardan aydın olur ki, mətndə (azərbaycan dilində) tautologiya elementləri vardır və təəsüf olsun ki, “Qeyri-maddi mədəni irs haqqında” təqdim olunan Qanun layihəsində bu çatışmazlıq təkrarlanır (çünki “qorunma” sözü azərbaycan dilində sinonimi olan “mühafizə” sözü vasitəsilə açıqlanır).

Şərh.

1. Burada öncə xüsusi olaraq Konvensiya mətnlərində istifadə edilən iki anlayış cütlüyü üzərində dayanmaq istəyirik: **“safeguarding” – “protection”, “охрана” – “защита” və “qorunma” – “mühafizə”.**

Bundan sonra isə digər anlayış cütlüyü – **“safeguarding” – “preservation”, “охрана” – “сохранение” və “qoruma (qorunma)” – “saxlanma”.**

"Safeguard" – mürəkkəb feildir, "safe" və "guard" sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Təklidə götürdükdə, "Safe" sözü sifətdir, "güvenli", "əmin" "xətərsiz", "təhlükəsiz" mənalarını verir. "Guard" sözü isə felidir, "qorumaq" mənasını verir. "Safe" sözü burada bir növ "guard" felinə münasibətdə zərf kimi çıxış edərək həmin sözün mahiyyətini tamamlamış olur. Beləliklə, **"safeguard" mürəkkəb feli ortaya çıxır, bu isə öz növbəsində hər hansı bir şəxsi və ya predmeti arzuolunmaz hallardan qorumaq, himn etmək, fiziki mənada qoruyub saxlamaq mənasını verir.**

**“Safeguard” / ”охрана” / ”qorunma” kimi tərcümə edil-
diyi bu terminin “qorunub saxlama” mənasında işlət-
mək daha məqsədəuyğundur.**

“Protection” Konvensiyanın ingilis mətnində rus və azərbaycan dildəki mətnlərə – “защита” – “mühafizə” kimi tərcümə edilib. Terminə gəldikdə, WIPO-nun izahatında göstəriləyi kimi, “kontekstdən asılı olaraq, bu termin müxtəlif variantlarda işlədilə bilər. Lakin WIPO terminini dar mənada işlədir: **“TKE və TK qeyri-qanuni, leqal olmayan üçüncü tərəflərin istifadəsinə siper çəkmək məqsədilə ƏM alət və prinsiplərindən tətbiq edilməsidir”**.

Bəllidir ki, ƏM üzrə qanunvericilik əsərlərə və innovasiyalara:

- müstəsna əmlak hüquqlarını müəyyən edir, belə ki, onların istifadəsinə, xüsusən kommersiya formalarında nəzarət etmək və yaradıcılığın inkişafını stimullaşdırma imkanı yaradır;

- digər formalarda qorunmanı təşkil edir, misal üçün, mənəvi (şəxsi) hüquqların qorunması, ədalətli mükafat əldə etmək, ədalətsiz rəqabətə qarşı çıxmaq.

“Protection” sözü rus dilində “защита”, azərbaycan dilində – “mühafizə” sözü “hüquqi qorunma” mənasında da işlətmək məqsədəuyğundur.

2. “Preservation” termini rus dilinə “сохранение” şəklində tərcümə edilib. Buna sinonimlər – “предохранение”, “хранение”, “обеспечение сохранности” və s. mənasına görə elə qorunma nəzərdə tutulur ki, qorunan obyektin vəziyyəti imkan dərəcəsində saxlanılsın.

“Preservation” sözü – “olduğu kimi saxlanılma” mənasında “qorunma” deməkdir və azərbaycan dilinə “saxlanma” kimi tərcümə edilib.

3. Sadalanan anlayışların “safeguarding” (“qorunma” = “qorunub saxlanma”), “preservation” (“saxlanma”) və “protection” (“mühafizə” = “hüquqi qorunma”) qarşılıqlı əlaqələrinə aid WIPO-nun Təlimat Kitabında (“Əqli mülkiyyət və ənənəvi mədəni nümunələr (folklor)”) göstərilir ki, **“mədəni irs kontekstində” “preservation” (“saxlanma”) və “protection” (“mühafizə”) anlayışları adətən identifikasiyaya (müəyyən etməyə), sənədləşdirməyə, ötürülməyə, dirçəlləşdirməyə və mədəni irsin saxlanmasına və ya həyat qabiliyyətinin təminatına yönəldilir.**

WIPO-nun “protection” (“hüquqi qorunma”) ilə fəaliyyəti, mandatına uyğun olaraq, əsasən “əqli mülkiyyətin qorunması” mənasında işlənir.

4. “Hüquqi qorunma” (“protection”), “qorunub saxlanma” (“safeguarding”) və “saxlanma” (“preservation”) anlayışları bir-birini inkar etmirlər. Müxtəlif məqsədlər güdən həmin anlayışlar paralel olaraq həyata keçirilə və bir-birini əlavələndirə bilər. Lakin onlar arasında ziddiyyət də yarana bilər: belə ki, TKE və TK-nın sənədləşdirmə, xüsusən rəqəmli formata keçirilməsi ilə bağlı qorunub saxlanması ilə bağlı addımları, onları daha zəif edir, çünki TKE və TK daşıyıcılarının maraqlarına qarşı istifadənin əlçatanlığını artırır.

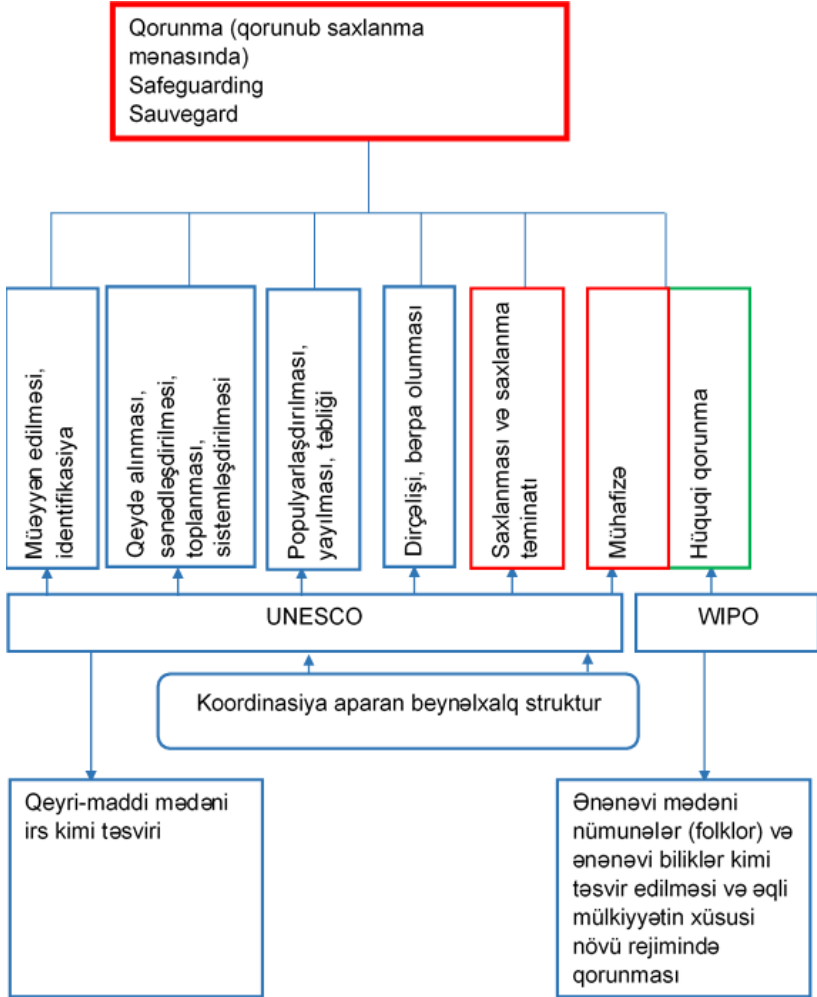
Nəticə. “Safeguarding” – qorunma (mühafizə vasitələri mənasında) və ya “**qorunub saxlanma**”.

“Preservation” – qorunma (olduğu kimi saxlanılma mənasında) və ya “**saxlanma**”.

“Protection” – qorunma (“saxlanmağa yönələn mühafizə” mədəni irs kontekstində), həmçinin (ƏM mənasında) qorunma və ya “**hüquqi qorunma**”.

Hər üç anlayış vahid doğma kökdən irəli gəlir (“qorunma” kökündən).

5. UNESCO və WIPO-nun “protection” – (“защита”, “mühafizə”) sözünün “Qorunma” (“qorunub saxlanma”) anlayışındakı əhəmiyyəti

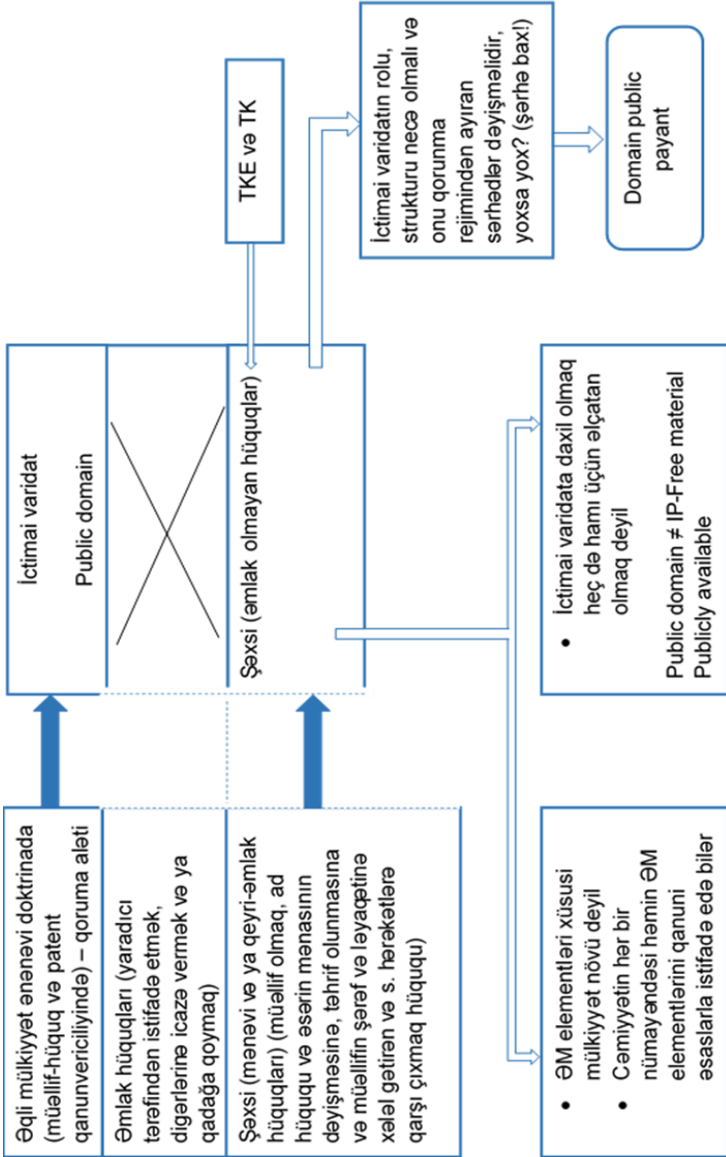

5.1. Qorunmaya (qorunub saxlanmaya) şərh

- Azərbaycan dilində “qorunma” və “mühafizə” anlayışları sinonimlərdir.
- İngilis dilində “safeguarding” sözü “protection” sözü ilə müqayisədə daha geniş məna daşıyır və bu anlayışın həcminə “protection” daxildir.

III. İctimai varidat

1. Əqli mülkiyyət mövqeyindən “İctimai varidat” nədir?

2.

Şərh:

Əsas yaranan problem: TKE və TK-nın ictimai varidatda daxil etmə ilə həmin hüquqi rejim çərçivəsində qorunmasından irəli gələn incəliklərdir.

Belə ki, ənənəvi doktrinaya əsasən, ictimai varidatda olan əsərlərin və ixtiraların yaradıcılarının (müəlliflərin) şəxsi hüquqları (müəlliflik (müəllif kimi tanınması)), ad və şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı başqa hərəkətlərə qarşı çıxmaq (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ) **sonsuz qorunur və istifadə zamanı müəlliflərə istinad mütləq tələb olunur.**

Lakin TKE və TK həmin şəxsi hüquqların **mənası dəyişir** və bu hüquqları çox vaxt **əmlak olmayan hüquqlar** adlandırırlar, çünki müəlliflik burada kollektiv xarakter daşıyır, icmaya məxsusdur və icma nümayəndəsinin hər biri qanuni, sərbəst istifadə edə bilər.

Deməli, bir tərəfdən icma nümayəndələrinə qanuni, sərbəst istifadə rejimi verilməli, digər tərəfdən üçüncü tərəflərə, xüsusən digər ölkələrdə istifadəyə fiziki və hüquqi şəxslərə səlahiyyətli orqan icazə verməli (mükafat ödəməklə) və **hər iki halda TKE və TK yaranma yerinə və məxsusluğuna istinad edilməlidir.**

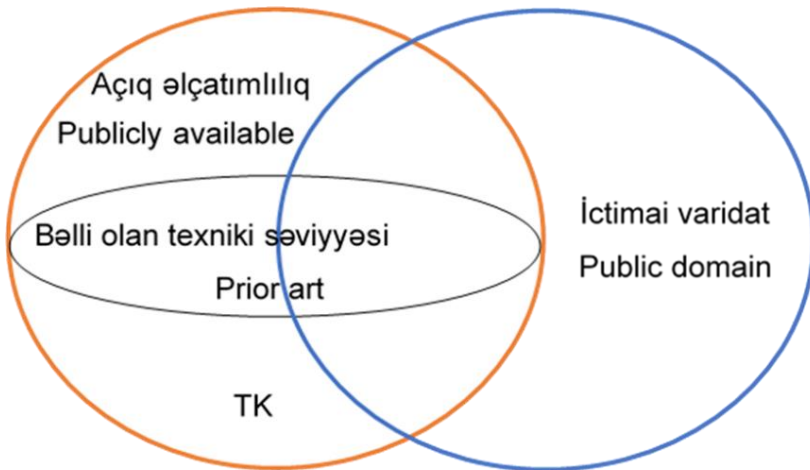
3. İctimai varidat anlayışının təklif olunan tərfi

“Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun “Əsas anlayışlar” adlanan maddəsinə təklif olunmuş yeni “ictimai varidat” anlayışı:

“1.0.1.-1. ictimai varidat – əmlak hüquqlarının qüvvədə olma müddəti qurtarmış və yaxud Azərbaycan Respublikası ərazisində heç vaxt qorunmamış yaradıcılıq əsərləri,

əlaqəli hüquq obyektləri, eləcə də patentin qüvvədə olma müddəti bitmiş sənaye mülkiyyəti obyektləri və həmçinin bu hüquqi dairəyə (rejimə) aid edilmiş Azərbaycan folkloru nümunələri (ənənəvi mədəni nümunələri) və Azərbaycanın ənənəvi bilikləri”.

4. “İctimai varidat”, “açıq əlçatımlılıq” və “bəlli olan texniki səviyyəsi”

“İctimai varidat” tərfi 3 istiqamətdə verilir:

- materialın hüquqi statusu (IP hüququ olmayan);
- istifadə sərbəstliyi (hər kəs tərəfindən istifadəyə əlçatımlıdır, lakin xüsusi mülkiyyət hüququ deyil);
- material əlçatımlıdır.

Misal (patent hüququ).

- “İctimai varidat”, “açıq əlçatımlılıqda yerləşmə” və “bəlli olan texniki səviyyə” terminləri çox vaxt sinonimlər kimi istifadə olunur.

Lakin onlar ƏM mövqeyindən identik deyillər.

- **“Açıq əlçatımlılıqda yerləşmə”** – ictimaiyyətə kitab, ədəbiyyat, internet və yaxud digər daşıyıcılar vasitəsilə bəlli olan obyektlər (TKE, TK).

Lakin bu o demək deyil ki, hansısa ƏM hüquqları bu obyektlərə şamil edilmir.

- **Deməli,**

“açıq əlçatımlılıqda yerləşmə” ictimai varidatda olmağ
ı demək deyil.

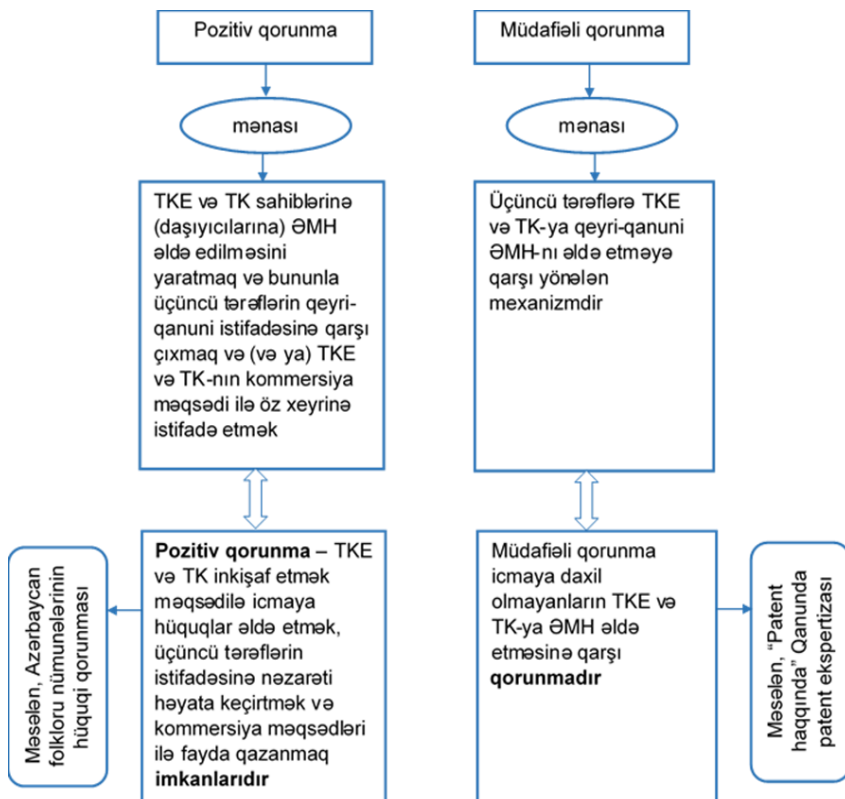
“Bəlli olan texniki səviyyə” (mövcud texniki səviyyə) – patent hüququnun meyarıdır (yeniçilik və sənaye tətbiqi ilə yanaşı).

İxtiranın patent qabiliyyətini yoxlamaq üçün həmin meyar istifadə olunur. Bu sıraya ixtiraya aid hər cür bəlli olan və ya dərc olunan məlumatlar daxildir.

Lakin bütün TK-lər ekspertlərə məlum olmur və bunu təmin etmək üçün TK-ı sənədləşdirmək lazımdır və TK-lar məlumat (data) bazaları yaradılmalıdır. Ən yaxşısı “İctimai varidatı” hüquqi rejim vasitəsilə (ƏM vasitəsilə) müəyyən etməkdir.

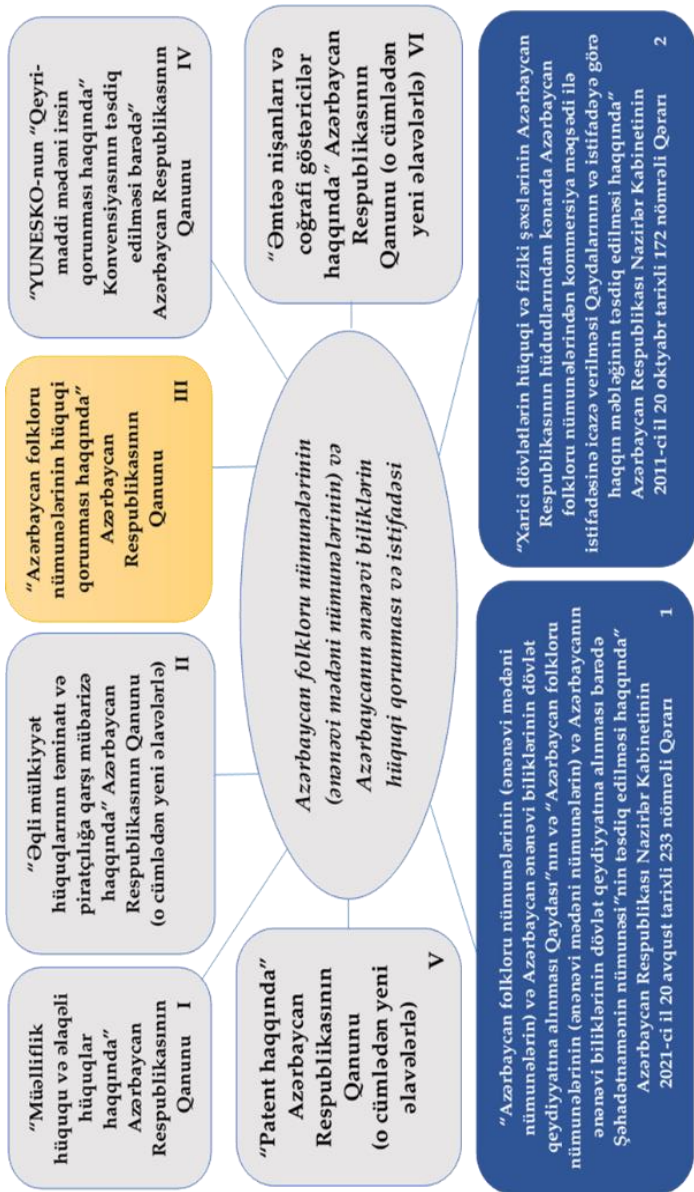
IV. TKE və TK hüquqi (əqli mülkiyyət kimi) qorunmasına dair mexanizmlər

1. İki yanaşma: pozitiv və müdafiəli qorunma

2. İki növ qorunmalar bir-birini əlavələyirlər və çox zaman komplementar şəkildə istifadə olunurlar.

3. Hüquqi qorunma mexanizmlərinin qanunvericilik və normativ hüquqi aktlarda əsasları

I. TKE və TK “ictimai varidata” daxil edir, hüquq sahiblərinin şəxsi (əmlak olmayan) hüquqları gözlənilməklə, sərbəst (icazə almadan və mükafat ödəmədən) istifadəyə icazə verir, həmçinin TKE və TK-nın dövlət qeydiyyatına (şəhadətnamə verməklə) sənədləşməsinə imkan yaradır. Bununla belə, TKE qorunmasında III-ə istinad edir.

II. TKE və TK olan hüquqları əqli mülkiyyətin **xüsusi növü kimi** “əqli mülkiyyət hüquqları” anlayışına daxil edir, yenidən bu hüquqların “ictimai varidat” hüquqi rejimə daxil olmasını təsdiq edir, TKE və TK-nın hüquq sahibi, daşıyıcısı və qorunub saxlayanı Azərbaycan xalqı və onu təmsil edən Azərbaycan Respublikası olduğunu təsbit edir, həmçinin əqli mülkiyyətə aid digər qanunların tələblərinə istinadən TKE və TK-nın istifadə qaydalarını açıqlayır.

III. TKE-nin mədəni irsində vacibliyini nəzərə alaraq, əqli mülkiyyətin xüsusi növü kimi hüquqi qorunmasını, istifadəsi ilə bağlı tələbləri açıqlayır və müdafiəsinin təminatı ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir. **“Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” Qanunu xüsusi qeyd etməliyik:**

- **WIPO qanunu yüksək dəyərləndirərək və onu tərcümə edərək, 2004-cü ildə Hökumətlərarası Komitə vasitəsilə üzv dövlətlər arasında yaymışdı və xüsusi simpozium keçirmişdi;**
- **2004-cü ildə Azərbaycan Hökumətinin BMT-nin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar” Komitəsində Hesabatı dinlənmiş və Agentliyə daxil olmuş bu Komitənin Yekun İcmalında mədəni hüquqlara aid “Müsbət nəticələr” bölməsində qeyd olunur ki, “Komitə aparılan işi dəstəkləyir və xüsusən 2003-cü ildə Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən UNESCO və WIPO ilə əməkdaşlıq çərçivəsində ha-**

**zırlanmış və 2003-cü ilin mayında qəbul olunmuş
“Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorun-
ması haqqında” Qanuna görə iştirakçı dövləti tərif-
ləyir”.**

IV. Qeyri-maddi mədəni irs anlayışını, bura daxil olan nümunələrin (obyektlərin) sahələrini göstərir, ölkələrdə obyektlərin siyahılaşmasını irəli sürür və beynəlxalq səviyyədə Repräsentativ Siyahı yaradır.

V-VI. TK-nın ixtira sayılmamasını təsbit edir, ixtira, faydalı model, sənaye nümunəsi ənənəvi biliklərə əsaslandığı halda əlçatan mənbə haqqında məlumatın təqdim etməsi, mənbə iddiaçıya məlum olmadığı halda bunu iddia ərizəsində yazılı surətdə təsdiq etməsini tələb edir, həmçinin TKE və TK ilə bağlı adlar, təsvirlər Azərbaycanın fiziki və ya hüquqi şəxsləri tərəfindən verilmədiyi və ya xarici ölkənin fiziki və ya hüquqi şəxslərinə Azərbaycan folklor nümunələri (ənənəvi mədəni nümunələri) və Azərbaycanın ənənəvi biliklərinin hüquqi sahibi olan Azərbaycan Respublikası adından səlahiyyətli orqanın qeydiyyatı icazə verilmədiyi halda iddia ərizəsi baxılır.

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyində
hazırlanmışdır.